

TADEUSZ MARSZAŁEK

Efekty działalności gospodarczej w leśnictwie

Эффекты хозяйственной деятельности в лесном хозяйстве

Effects of economic activities in forestry

Ważną cechą organizatorów współczesnej gospodarki leśnej jest umiejętność syntetycznego patrzenia na całą otaczającą ich rzeczywistość, a także zdolność rozumowania kategoriami szeroko pojętego dobra ogólnogospodarczego i ogólnospołecznego. Dążąc bowiem do zapewnienia stałego wzrostu wielostronnych użyteczności lasów dla obecnych i przyszłych pokoleń każdy leśnik zdaje sobie sprawę, że postęp w leśnictwie nie ogranicza się do wykonywania tradycyjnego zakresu zadań za pomocą nowoczesnych sposobów i środków, lecz wymaga ponadto podejmowania zadań nowych, wynikających z potrzeb społeczno-gospodarczego i kulturalnego rozwoju poszczególnych regionów i całego kraju. Dzięki tego rodzaju stanowisku reprezentowanemu przez leśników stało się możliwe przełamanie zarysowującego się w początkowej fazie rozwoju cywilizacji przemysłowej niebezpieczeństwa izolacji gospodarstwa leśnego oraz stopniowe przechodzenie w naszym kraju do kształtowania prawidłowych form współdziałania i współpartnerstwa między gospodarstwem leśnym a pozostałymi dziedzinami życia gospodarczego, społecznego i kulturalnego.

Wychodząc z powyższych stwierdzeń o ogólnym charakterze artykuł niniejszy podejmuje próbę dokonania klasyfikacji efektów gospodarowania w leśnictwie na tle ich powiązania z celami i efektami całego gospodarstwa społecznego naszego kraju. Natomiast problemy dotyczące efektywności przedsięwzięć gospodarczych w leśnictwie będą stanowiły treść oddzielnego artykułu.

I

Działalność gospodarcza w leśnictwie wymaga ponoszenia coraz większych nakładów. Pod pojęciem nakładów rozumie się sumę pracy żywej i uprzedmiotowionej zużytej na uzyskanie określonego produktu lub określonej usługi. Rezultatem nakładów ponoszonych w gospodarstwie leśnym są określone efekty. Najważniejszym efektem procesu gospodarczego w leśnictwie jest suma wytworzonych produktów i usług. Pod pojęciem efektu rozumie się zatem pozytywny rezultat jakiegokolwiek przyczyny lub jakiegokolwiek działania. W praktyce leśnej takimi przyczynami

nami są przedsięwzięcia lub zespoły przedsięwzięć gospodarczych skierowane na osiągnięcie konkretnych celów (4).

Efekty działalności gospodarczej w leśnictwie występują w różnorodnych formach i postaciach, co pozostaje w ścisłym związku z różnorodnością funkcji spełnianych przez las i gospodarstwo leśne. Najprostszy sposób klasyfikowania wymienionych efektów polega na wyodrębnianiu następujących dwóch grup:

1. Efekty wynikające z gospodarczych funkcji spełnianych przez las i gospodarstwo leśne.

2. Efekty wynikające z infrastrukturalnych (pośredniogospodarczych i pozagospodarczych) funkcji spełnianych przez las i gospodarstwo leśne.

Podstawową, pierwszą grupę efektów działalności gospodarczej w leśnictwie stanowią efekty wynikające z gospodarczych funkcji spełnianych przez las i gospodarstwo leśne. Efekty te mogą być mierzone i odzwierciedlane w jednostkach naturalnych (np. m³, ha, sztuki) lub pieniężnych. Część omawianych efektów może być bezpośrednio lub prawie bezpośrednio przedmiotem spożycia, część stanowi surowiec dla przetwórstwa przemysłowego, część stanowi środek produkcji niezbędny dla kontynuowania produkcji leśnej.

Analizując efekty wynikające z pełnienia przez las funkcji gospodarczych nie można pominąć faktu, że efektami gospodarstwa leśnego osiąganymi w ramach powyższej grupy funkcji są nie tylko produkty leśne (surowiec drzewny i inne płody lasu). Efektem tym są również zmiany w stanie podstawowych czynników produkcji leśnej, jakimi są zasoby leśne na pniu. Efekty występujące w postaci towarów oddawanych przez leśnictwo do dyspozycji gospodarstwa narodowego oraz efekty w postaci zmian zasobów leśnych na pniu, to dwa ogniwa jednej nierozdzielnej całości. Dlatego też wszelkie analizy oparte na uwzględnianiu tylko jednego z wymienionych dwóch ogniw prowadzą do całkowicie błędnych wyników i wniosków.

Drugą grupę efektów działalności gospodarczej w leśnictwie stanowią efekty wynikające ze spełniania przez las i gospodarstwo leśne funkcji pośredniogospodarczych i pozagospodarczych (infrastrukturalnych). W przeciwieństwie do efektów grupy pierwszej, nie są one objęte ewidencją i corocznym rachunkiem wyników prowadzonym w jednostkach organizacyjnych gospodarstwa leśnego.

W ramach omawianej grupy efektów można by wyróżnić dwie podgrupy, a mianowicie:

a. Efekty materialne osiągnane przez inne działy gospodarstwa narodowego dzięki infrastrukturalnym właściwościom lasu i gospodarstwa leśnego.

b. Efekty niematerialne, z których korzysta społeczeństwo dzięki infrastrukturalnym właściwościom lasu i gospodarstwa leśnego.

Do pierwszej podgrupy należą te efekty, które występują w postaci dodatkowej produkcji (np. w rolnictwie), zysku handlowego (hotelarstwo i gastronomia na terenach, o których atrakcyjności decydują lasy), kwot strat lub dodatkowych kosztów, których powstaniu udało się zapobiec (powodzie, susza, transport itp.). Należy jednak przyznać, że zaliczanie

wszystkich wymienionych wyżej pozycji w całości do efektów gospodarstwa leśnego nie byłoby prawidłowe. Uwzględnić bowiem należy fakt, iż las spełnia w wielu wypadkach wyłącznie tylko rolę czynnika zwiększającego produktywność pracy zatrudnionych np. w rolnictwie, transporcie, handlu itp., i z tego względu efekty dodatkowe uzyskane przez wymienione działy gospodarstwa narodowego są również rezultatem ich własnej gospodarczej działalności.

W skład drugiej podgrupy efektów należałoby natomiast zaliczyć rezultaty osiągane dzięki roli, jaką spełnia las i gospodarstwo leśne w zakresie kształtowania i ochrony biologicznych podstaw i warunków życia społeczeństwa, rekreacji i turystyki, estetyki krajobrazu itp. Efektów tych nie można jeszcze w pełni odzwierciedlić ani w postaci jednostek naturalnych ani pieniężnych, jednakże wiadomo, że warunkują one stan zdrowotny, sprawność fizyczną oraz możliwości twórcze uprzemysłowionego społeczeństwa. Pozwalają one jednocześnie na zaoszczędzenie poważnych kosztów, które musiałyby zostać wydatkowane z budżetu państwa w wypadku gdyby lasu nie było lub gdyby las nie był odpowiednio zagospodarowany.

II

Spośród omówionych dwóch grup efektów na szczególną uwagę zasługuje grupa pierwsza, czyli efekty wynikające z gospodarczych funkcji spełnianych przez las i gospodarstwo leśne. Wspomniane efekty stanowią bowiem aktualnie główną podstawę ekonomicznej oceny działalności gospodarczej w leśnictwie.

Dlatego też w ramach efektów osiąganych przez poszczególne jednostki organizacyjne gospodarstwa leśnego należy wyróżnić: a) efekty finalne (globalne, końcowe) oraz b) efekty cząstkowe (etapowe). Efekty finalne poszczególnych jednostek organizacyjnych gospodarstwa leśnego są odzwierciedlane przeważnie za pomocą takich mierników syntetycznych jak produkcja globalna, czysta, towarowa oraz akumulacja finansowa, będących sumą produkcji globalnej, czystej, towarowej oraz akumulacji finansowej uzyskanej w zakresie poszczególnych grup produktów gospodarstwa leśnego (produkcja drewna, produkcja żywicy itp.). Efekty finalne stanowią jednocześnie wielkość zbliżoną w mniejszym lub większym stopniu do sumy różnorodnych efektów cząstkowych (etapowych).

Efektami cząstkowymi osiąganymi np. w poszczególnych etapach produkcji drewna na pniu (hodowla lasu) są efekty pozyskania nasion, produkcji materiału sadzeniowego, odnowienia lasu, pielęgnacji drzewostanów, ochrony lasu itp. Również w poszczególnych etapach produkcji drewna przy pniu (użytkowanie lasu), można wyróżnić efekty pozyskania drewna, transportu, składowania drewna i inne. Każdy z przykładowo wymienionych etapów produkcji leśnej może podlegać odrębnej ocenie ekonomicznej przeprowadzonej w oparciu o odpowiedni system wskaźników ekonomicznych. Dla etapów tych można bowiem ustalać zarówno nakłady i efekty jak i efektywność ekonomiczną.

Efekty cząstkowe występują w różnych formach i postaciach, o wiele bardziej zróżnicowanych od spotykanych przy analizowaniu efektów finalnych. Podobnie jednak jak efekty finalne, również i efekty cząstkowe można odzwierciedlać za pomocą jednostek naturalnych lub pieniężnych.

Tak np. efektem nakładów na odnowienie lasu jest powstanie uprawy leśnej o określonej wartości użytkowej, a efektem nakładów poniesionych na prowadzenie cięć pielęgnacyjnych — poprawa składu gatunkowego, zwiększenie przyrostu jakości drzewostanów itp. Natomiast efektem nakładów ponoszonych w związku z ochroną lasu jest wielkość unikniętych strat. Do efektów występujących w postaci wielkości unikniętych strat należy również zaliczyć efekty uzyskiwane w rezultacie zakładania leśnych pasów polochronnych, przeciwerozyjnych i innych. Efekty te uzewnętrzniają się jednak głównie poza gospodarstwem leśnym.

Niektóre rodzaje przedsięwzięć gospodarczych w leśnictwie przynoszą efekty cząstkowe o charakterze kompleksowym. Przykładem tego rodzaju przedsięwzięcia są zabiegi melioracyjne, których efektem jest nie tylko zwiększenie przyrostu drzewostanów i obniżenie kosztów pozyskania i transportu drewna, ale również obniżenie kosztów budowy dróg i innych obiektów na danym terenie. Wprawdzie w ramach każdego efektu kompleksowego można wydzielić efekt nadrzędny, odpowiadający podstawowemu celowi, dla którego osiągnięcia podjęto się zrealizowania danego przedsięwzięcia, jednakże przy określaniu efektów i efektywności niezbędne jest uwzględnianie wszystkich efektów wchodzących w skład cząstkowego efektu kompleksowego.

Rezygnując z przytaczania innych, zresztą bardzo licznych i różnorodnych, efektów cząstkowych osiąganych w ramach działalności gospodarczej w leśnictwie należy zaznaczyć, że efekty te można również odpowiednio grupować. Grupowanie efektów cząstkowych opiera się jednak na podstawach nieco odmiennych od zastosowanych w odniesieniu do efektów finalnych. Można je mianowicie grupować według następujących kryteriów (1):

1) w zależności od formy uzewnętrzniania się obiektu: a) efekty w postaci dodatkowej produkcji, b) efekty w postaci wielkości unikniętych strat;

2) w zależności od miejsca uzewnętrzniania się efektu: a) efekty wchodzące w skład efektu finalnego gospodarstwa leśnego, b) efekty wchodzące w skład efektu finalnego innych działów gospodarstwa narodowego;

3) w zależności od sposobu uzewnętrzniania się efektu: a) efekty bezpośrednie, czyli efekty uzewnętrzniające się bezpośrednio w końcowym rezultacie danego zabiegu gospodarczego, b) efekty pośrednie, czyli efekty uzewnętrzniające się w końcowym rezultacie innych zabiegów gospodarczych.

Prawidłowe grupowanie efektów zarówno finalnych jak i cząstkowych spełnia doniosłą rolę przy obliczaniu wskaźników efektywności poszczególnych przedsięwzięć gospodarczych oraz całokształtu działalności jednostek organizacyjnych gospodarstwa leśnego. Jednym z warunków umożliwiających obliczenie efektywności oraz zmian w niej zachodzących jest bowiem znajomość wielkości osiągniętych efektów.

III

W działalności gospodarczej skierowanej na osiągnięcie konkretnych efektów finalnych lub cząstkowych obowiązuje opieranie się na przesłankach wynikających z ogólnej zasady racjonalnego gospodarowa-

nia. Zasada racjonalnego gospodarowania może być ujmowana w dwójaki sposób: jako maksimum efektów przy danych nakładach lub jako minimum nakładów przy danych efektach. Zasada pierwsza jest nazywana przeważnie zasadą najwyższej wydajności, a druga — zasadą najmniejszych nakładów (kosztów) lub też zasadą najwyższej oszczędności środków (2). Wymienionym zasadom czynimy zatem zadość wtedy, kiedy:

- 1) przy danych, znajdujących się w naszej dyspozycji, środkach (nakładach) osiągamy maksymalny efekt finalny lub częściowy lub kiedy
- 2) efekt finalny lub częściowy osiągamy przy poniesieniu możliwie najniższych nakładów (kosztów).

Przestrzeganie wymagań racjonalnego gospodarowania nie może być rozumiane jako odgrywające największą rolę wyłącznie przy podejmowaniu decyzji na wyższych szczeblach zarządzania i dotyczących głównie problemów o charakterze centralnym. Tego rodzaju pogląd byłby całkowicie błędny, albowiem decyzje te pozostawiają duży margines swobody dla twórczej inicjatywy bezpośrednich wykonawców poszczególnych zadań. Ponadto o obecnych i przyszłych efektach gospodarstwa leśnego przesądzają również takie decyzje, które dotyczą np. wyboru składu gatunkowego drzewostanu, technologii odnowienia, pielęgnowania i ochrony lasu, technologii pozyskania drewna, metod organizacji poszczególnych czynności wchodzących w skład procesu produkcji leśnej itp., a zatem decyzje kształtowane przez bezpośrednich organizatorów procesów gospodarczych w poszczególnych nadleśnictwach oraz leśnictwach. Również i przy podejmowaniu ostatnio wymienionych decyzji należy mieć na względzie fakt, że dla gospodarstwa leśnego i społeczeństwa jako całości nie jest sprawą obojętną jakie efekty zostaną osiągnięte w wyniku poniesionych nakładów lub jak wielkie nakłady zostaną poniesione na osiągnięcie danych efektów.

Niedostateczne przestrzeganie zasad racjonalnego gospodarowania sprawia, że przy identycznych warunkach produkcyjnych oraz nakładach uzyskuje się często krańcowo różne pod względem wysokości efekty poniesionych nakładów. Wielkość ekonomicznych efektów zależy bowiem nie zawsze i nie tylko od wielkości poniesionych nakładów sił i środków. Dotyczy to zwłaszcza takich przedsięwzięć, w których nakłady sił i środków mogą być łatwo użyte w sposób niezgodny np. z prawami przyrody i przynoszą w związku z tym efekty niewspółmierne do poniesionego wysiłku, a często nawet przynoszą straty. Dlatego też wiedza i kwalifikacje zawodowe są i nadal pozostaną najtańszym i najskuteczniejszym „nakładem” umożliwiającym zwiększenie użyteczności lasów w ramach otrzymywanych sił i środków lub też osiąganie poszczególnych celów oraz efektów gospodarstwa leśnego przy minimalnych nakładach.

Podkreślając ważną rolę jaką spełnia przestrzeganie zasad racjonalnego gospodarowania w kształtowaniu efektów gospodarstwa leśnego nie można pominąć faktu, że każda racjonalizacja ma swoje granice określone przez ilość i jakość stojących do dyspozycji danego gospodarstwa sił i środków.

Działalność zmierzająca do osiągnięcia w gospodarstwie leśnym konkretnych efektów finalnych i częściowych wymaga nie tylko uwzględnienia zasad racjonalnego działania, ale wymaga ponadto również uwzględnienia postulatów wynikających z faktu występowania w gospodarce socjalistycznej hierarchicznej struktury celów i efektów.

Cele gospodarstwa leśnego i podległych mu jednostek organizacyjnych stanowią bowiem jedynie środek umożliwiający osiągnięcie innych celów. Społeczno-gospodarcza racjonalność działalności gospodarczej wymaga podporządkowania celów, do jakich dążą poszczególne jednostki organizacyjne gospodarstwa narodowego (resorty, branże, zjednoczenia, przedsiębiorstwa itp.), celowi obejmującemu całość społecznego procesu produkcji i dystrybucji (3). Dlatego też w warunkach gospodarstwa socjalistycznego zostaje działalność wspomnianych jednostek podporządkowana celowi ogólnospołecznemu, wyrażonemu w planie gospodarstwa społecznego.

Integracja celów działalności poszczególnych jednostek organizacyjnych przez wspólny cel ustanowiony w planie gospodarstwa społecznego prowadzi do powstania hierarchicznej struktury celów. Na szczycie tej struktury jest cel naczelny, tj. cel planu gospodarstwa społecznego, który jest często nazywany celem pierwszego rzędu. Środki służące bezpośrednio do realizacji tego celu stanowią cele drugiego rzędu. Środki służące bezpośrednio do realizacji celów drugiego rzędu stanowią z kolei cele trzeciego rzędu itp. Cele działalności rozmaitych jednostek organizacyjnych gospodarstwa narodowego zajmują różne szczeble w tej hierarchii celów. Miejsce jakie cel danej jednostki organizacyjnej zajmuje w hierarchii celów decyduje o tym, czy jej powiązanie z planem gospodarstwa społecznego jest bezpośrednie czy pośrednie, oraz o tym, jaki jest stopień i charakter tego pośredniego powiązania (3).

Jest rzeczą zrozumiałą, że hierarchiczna struktura celów, będąca właściwością socjalistycznego sposobu produkcji oraz wyrazem jego społeczno-gospodarczej racjonalności, obejmuje również resort leśnictwa i przemysłu drzewnego oraz podległe mu jednostki organizacyjne różnych szczebli. Zarówno resort, jego zjednoczenia branżowe jak i jednostki organizacyjne poszczególnych szczebli realizują określone, hierarchicznie zróżnicowane i wzajemnie powiązane cele, przy czym w ramach każdego celu można wyróżnić cele finalne i częściowe. Omówione na poprzednich stronach efekty częściowe i finalne są właśnie rezultatem działalności poszczególnych jednostek organizacyjnych skierowanej na osiągnięcie celów zarówno finalnych jak i częściowych.

Z przedstawionej powyżej zasady integracji celów wszystkich jednostek organizacyjnych gospodarstwa leśnego przez wspólny cel resortu leśnictwa i przemysłu drzewnego oraz integracji tego ostatniego celu przez cel naczelny, sformułowany w planie gospodarstwa narodowego wynikają ważne konsekwencje. Dotyczą one konieczności dążenia do osiągnięcia pełnej synchronizacji między celami częściowymi a celami finalnymi w ramach poszczególnych jednostek organizacyjnych oraz między celami finalnymi w ramach jednostek organizacyjnych różnych szczebli. Dotyczą one ponadto także konieczności formułowania celów

oraz oceniania efektów poszczególnych przedsięwzięć gospodarczych w leśnictwie z punktu widzenia interesów oraz celów wyższego rzędu.

Wymienione postulaty są naturalnym następstwem faktu, że wielkość efektu finalnego może być często znacznie mniejsza od sumy efektów cząstkowych (2). Również wielkość efektów finalnych jednostki wyższego szczebla może być mniejsza od sumy efektów finalnych podległych jednostek niższego szczebla. Dlatego też umiejętność widzenia celów i efektów każdej jednostki organizacyjnej gospodarstwa leśnego w ich ścisłym powiązaniu z celami i efektami jednostek wyższego szczebla oraz z naczelnymi celami i efektami całego gospodarstwa narodowego jest ważnym warunkiem społecznej racjonalizacji gospodarowania w leśnictwie.

*Z Instytutu Organizacji Gospodarstwa Leśnego
Akademii Rolniczej w Warszawie*

LITERATURA

1. Kisłowa T. A. — *Ekonomiczeskaja efektiwnost' w lesochoziajstwiennom proizwodstwie*. Moskwa 1971.
2. Klocek A. — *Wskaźnik oceny ekonomicznej efektywności inwestycji w gospodarstwie leśnym*. „Sylwan” nr 2/1971.
3. Lange O. — *Ekonomia polityczna*. Tom I. Warszawa 1959.
4. Woś A. — *Rachunek ekonomiczny w rolnictwie*. Warszawa 1966.

Praca wpłynęła do Komitetu Redakcyjnego w dniu 25 maja 1974 r.

Краткое содержание

Автор предпринимает попытку классификации эффектов хозяйственной деятельности в лесном хозяйстве. Выделяет он эффекты вытекающие из хозяйственных функций леса, а также эффекты вытекающие из инфраструктурных функций леса, финальные эффекты (валовые, конечные), а также частичные эффекты (этапные) и т. п. Указывает, что деятельность, целью которой в лесном хозяйстве является достижение финальных эффектов должна основываться на принципе рационального действия. Эта деятельность, а также система оценки достигнутых эффектов деятельности, должны быть как можно полнее приспособлены к выступающей в социалистическом хозяйстве херархической структуре целей и эффектов ведения хозяйства.

Summary

Author undertook tentative classification of effects of economic activity in forestry. He differentiates between effects resulting from economic functions of forest and those resulting from infrastructural functions of forest, final (total, global) effects and partial (stage) effects, etc. He indicates that activities aimed at the achievement of final effects in forest management ought to be based on the principle of rational activity. This activity, as also the system of evaluation of attained effects have to be possibly best adapted to the hierarchic structure of goals and effects of management valid in socialistic economy.